

Членната морфема като маркер за притежателност

Даниела Камаринчева

Abstract: The article as a possession marker: The paper comments an additional article meaning when it expresses possession. This is untypical position for it. This possibility is connected with the article combination with a narrow semantic group of names – relatives.

Key words: article, relative names

ВЪВЕДЕНИЕ

Членната морфема многократно е била обект на научни дискусии в българското езикознание. Те са засягали както формалните ѝ изразни средства (например за числителното *един* като презентатор на неопределителен член), така и семантиката ѝ. Без да влиза в дискусии по този въпрос, настоящото изследване добавя щрих към семантичните възможности на артикля, разгледан в приложение към имената, изразители на неотчуждаемо притежание.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Наблюденията върху обемен корпус от словосъчетания с притежателно значение показват, че при голяма част от имената с неотчуждаем характер членната морфема изпълнява ролята на маркер за притежателност. Причината е свръхпосесивна природа на корелатите, които са общозадължителни за денотативния клас и в този смисъл априори известни. В морфологичен план определеността се изразява с членувана форма на лексемите, напр.: *кръвта на поколенията*, *жаждата на човека*, *участта на македонците*, *полетът на птиците* и т.н. Членната морфема указва придобита по-рано информация за този обект, т.е. тя „изважда“ референта от неизвестността и го поставя в сектора на познатите ни обекти, трансформира непознатото в познато. Ако се подчинява на общата граматична логика на езика, контекстуалната употреба на обектите с **неотчуждаемо владение** би била с нечленувани форми – изначалната им семантична дефинираност на вида прави граматичната редундантна, тъй като тя идва повторно да изрази вече известна определеност. Такова поведение имат голяма част от същинските **неотделими корелати** (*вдигам очи*, *навеждам глава*, *изпитвам обич*, *отглеждам деца*, *пиша книга*). Множеството им обаче не е единно в граматичните си реакции и проявява диференцирано отношение към артикля, което се определя от семантиката на корелата и глагола.

В лингвистичната литература нееднократно е отбелязван фактът, че соматизмите могат да не приемат членувана форма: *Махам с ръка*, *Затварям очи*, *Отмятам коса* и т.н. Езиковото им поведение не е уникално. Една част от релативните имена също разрешават това: *Обичам мама / татко / баба*; *Пиша на чичо си*, *лея си*, *вуйчо си*; *Чакам дете*. Такова поведение имат и част от имената за качества и сензорни усещания: *събирам кураж*, *развивам интуиция*, *изпитвам жал*, *усещам студ*; здравословно състояние: *страдам от грип*; артистични качества: *вземам решение*, *държа реч*, *пускам шеги* и т.н. Наблюденията върху групите съществителни имена, които се употребяват в нечленуван вариант, водят до извода, че тяхната форма зависи от глаголната семантика или от езиковия модел, с който са се утвърдили в речта.

Характерната съчетаемост на релативните имена с артикля нееднократно е била обект на анализ в научните изследвания на видни български езиковеди: Ст. Димитрова, Р. Ницолова, Ст. Буров, В. Станков и др. Отбелязан е фактът, че семантичната група реагира на признаците *родственост* / *неродственост*, *единичност* / *множественост*. Роднинските имена от най-близкия до Аз-а кръг –

майка, баща, баба, дядо, баба, сестра, брат, вуйчо, леля – са нечленувани в съчетание с притежателно местоимение: *майка ми, баща му, сестра ѝ* и т.н. Плуралните им форми и комбинацията им с *предлога НА* и *лично или релативно име* са винаги членувани – *дядовците ми, братята ти, сестрата на Ива, вуйчото на Марин, децата на съседа*. Останалите релативни имена, назоваващи множеството на социалните отношения, не проявяват тази диференцираност и се подчиняват на същите закономерности при членуването, както и обектите на отчуждаема принадлежност – *приятелят ти, колегата му, съседите ни, учителите ви* срв. *колата ми, апартамента ни, стаята им*.

Въпреки посочените правила при членуването, релативните съществителни невинаги реагират в съответствие с тях, което впрочем ги превръща в една от най-проблемните зони при преподаването на български език като чужд. Ако бъдат сравнени изреченията *Долу жената говори с магазинера* и *Долу жена говори с магазинера* се вижда, че членуваният вариант е синоним на 'съпругата ми', а нечленуваният се отнася до непозната за адресанта жена. Аналогично е поведението на думите *съседите/съседи* в изреченията: *Някой вика навън, сигурно съседите се карат за място на паркинга* (нашите съседи) и *Някой вика навън, сигурно съседи се карат за място на паркинга* (хора от околните блокове, които не познавам). Напълно противоположно е поведението на лексемите *майка, татко, баба, дядо, чичо, леля*. Ако адресантът трябва да имплицира в изказването си информация за роднински си отношения с лицата, за които говори, той ще употреби нечленуван вариант, защото членуваният е неутрален по отношение на посесивната си отнесеност: *Възхищавам се на грижите, които майка и татко полагат всеки ден (моите, нашите майка и татко)* и *Възхищавам се на грижите, които майката и таткото полагат всеки ден (майката и таткото на някого или на всеки човек)*. Хиперонимът *родители* обаче не се подчинява на това правило – той не разрешава индифинитна употреба, срв.: **Родители се връщат от работа уморени*, а членуваната, подобно на *майка* и *татко* назовава чужда на адресанта притежателност: *Родителите се връщат всеки ден от работа уморени* (генерализирана употреба). За да бъде референтът свързан с адресанта, фразата трябва да „придобие“ притежателно местоимение: *Родителите ми се връщат всеки ден от работа уморени*.

Разговорната реч привнася свои закони и потенци, с които обогатява възможностите в проявяването на връзката между двете категории – семантична и граматична. Разпространен начин за изразяване на емотивност в разговорната реч е употребата на нечленуваната форма на релативното име *детенце / дечица*, вместо *детето / децата*, напр.: *Ти чу ли се днес с детенце? Чакам детенце да се върне от училище. Какво правят дечица, върнаха ли се от морето? Бързам да се върна, че дечица са гладни*. Нечленуваният вариант на имената за близко родство може да бъде натоварен с конотативна функция, напр.: *Как е мама, предай ѝ поздрав от мене; Баба възстанови ли се след операцията; Татко кога ще се върне от плаване* и т.н. И в трите примера адресантът пита не за собствените си роднини, а за роднините на адресата. Нечленуваната форма придава на изреченията фамилиарност, която в неутралния вариант липсва: *Как е майка ти, предай ѝ поздрав от мене; Баба ти възстанови ли се след операцията; Татко ти кога ще се върне от плаване*. Индифинитната употреба може да изразява ирония и шеговитост, например, ако един от членовете на дадена група – приятели, колеги, съседи – говори често за свой роднина (*Чичо е рибар и ходим с него за риба, С чичо гледахме мач, Чичо ми купи ролери, Чичо кара мерседес S класа* и т.н.) с доза насмешка цялата компания започва да назовава въпросната личност *чичо*, независимо дали го познава пряко или не, напр.: *Не си казвал скоро нищо за чичо; О, много як телефон имаш, не би чичо да ти го купи*. Възможно е с времето названието да изгуби шеговития си характер и да се превърне в своеобразна

конвенционална форма за номиниране на този роднина *Нямаше те в неделя на сбирката, да не би да сте ходили с чичо за риба.*

Опозицията *членувана:нечленувана* форма на релативните имена невинаги е изоморфна на позицията *свой:чужд*. В израза *Кажи на децата да не се надвесват през първаза* обектът в подразбиране е *нашите деца*. Така интерпретираме дискурса, защото сме свикнали да се грижим за *нашите деца*, да контролираме *нашите деца*. Същата фраза обаче може да се отнася и за чужди деца – *децата*, за които отговаряме като ръководители, учители, гледачи. Или за случайни, непознати *деца*, които виждаме, но чието поведение намираме за опасно и искаме да предотвратим трагичен развой на събитието. Следователно единствено речевият или ситуативният контекст е релевантният ориентир, по който определяме притежателната отнесеност на членуваната форма *детето/децата*. Същата фраза стои различно, ако родовата лексема *децата* се замени с видова: *синът, дъщерята*. Замяната сменя двузначната интерпретация. *Кажи на сина / дъщерята да не се надвесват през първаза* – тук няма съмнение чии са *синът* или *дъщерята*. Източник на двусмислието е „посесивната полисемия” – с *дете / деца* назоваваме както *собствениците*, така и *чуждите* деца. Информацията за притежателната отнесеност на референта разчита на контекста и при други релативни имена, които не обозначават роднински отношения: *съсед, колега, началник*. *Разбирам се със съседа / колегата много добре* (съседът и колегата са *мои*) и *Минах вчера с колата край вас и те видях: играеше със съседа на табла* (съседът е *на адресата*), или *С кого ще ходиш в командировка, с началника ли* – началникът ще е *мой* само ако пътуващият с него ми е *колега*, в противен случай аз няма да имам отношения с лицето, назовано в разговора като „началника”, т.е. моето отношение с него минава през отношението ми с адресата на изказването.

Лексемите, обозначаващи предметни същности, имат ясно дефинирано поведение към категорията *определеност*. Членуваният вариант на съществителните имена с конкретно значение назовава определен от действителността обект. Вече беше отбелязано, че в определени контексти артикълът може да поеме върху себе си и информацията за притежателност. Това е възможно в случаите, когато обектите са значими за посесора, не присъстват мимолетно в посесивното му обкръжение или са белязани от неговия стил и индивидуалност, напр.: *Дай ми книгата, не мога да заспя без нея* (*моята* книга, тази, за която съм ти казвала, че харесвам, или която знаеш, че чета напоследък) или *Преди седмица ми разказва за къщата си. Това ли е къщата?* (Това ли е *твоята* къща?)

И при съществителните имена с предметно значение разговорната реч може да сложи отпечатък върху формата, като придава емотивен елемент на изказването и указва притежателна връзка между адресанта и обекта: *Питах ме какво правим в почивните дни, нищо особено – ходим на къщичка, събираме се с приятели, ей такива неща*. „Къщичката” може да бъде и триетажна вила с басейн. Умалителното име няма за цел да обозначи размер, а да изрази отношение: привързаност, от една страна, и притежание, от друга.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да се каже, че привнасянето на притежателни семи в значението на членната морфема кореспондира със свръхпосесивния характер на корелатите, които тя определя. Това става възможно единствено поради априорните ни знания за устройството на света, за отношенията между човека и обкръжаващата го среда. В тези случаи членната морфема запазва функцията си на идентификатор, каквато има по принцип, но определеността, която въвежда, се свръзва с постоянното пребиваване на определени същности или отношения в живота на личността - връзки, което са предварително известни и предсказуеми като

наличност. Членната морфема не „съобщава“ за навлизането им в притежателната сфера на индивида, а само отбелязва присъствието им.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Буров 2004: Ст. Буров. Познанието в езика на българите. В.Т., с. 291

[2] Станков 1993-1994: В. Станков. Членуване и вид в българския език. – В: Български език, № 2.

За контакти:

Гл. ас. Даниела Камаринчева, Катедра *Български език, литература и изкуство*, Русенски университет “Ангел Кънчев”, e-mail: kamarini@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.